

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы – № 3 • 2018, 24-27 б.
Economic Series of the Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU – № 3 • 2018, 24-27 pp.
<http://bulecon.enu.kz/>; E-mail: vest_econom@enu.kz

XFTAP 06.52.17

А.Т. Ерумбаев

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: alikhan_96@mail.ru)*

Көлеңкелі экономиканың Қазақстанның өңірлік әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерінің динамикасына әсері

Аннотация. Бұл мақалада көлеңкелі экономиканың Қазақстанның өңірлік әлеуметтік-экономикалық дамуының жиынтық көрсеткіштерінің динамикасына әсері негізделеді. Бұл көлеңкелі экономикалық қатынастардың субъектілерінің іске асыру жағдайында институционалдық бәсекелестік пен макроэкономикалық көрсеткіштердің сақталуына негізінен функциялары сипатталады, институционалдық инновациялық функциясы көлеңкелі экономикалық қатынастардың субъектілерінің іске асыру жағдайында макроэкономикалық көрсеткіштері оң динамикаға сипатталады (жұмыссыздықты қысқарту, капитал ағыны, жиынтық шығындар арттыру және т.б. ..), бұл дәлелденген төмендеу динамикасы (аймақаралық дифференциалды күшейту, жоғары білікті жұмысшылар, жеке инвестициялар көлемінің төмендеуіне, бюджет түсімдерінің қысқаруына және т.б.). Сондай-ақ көлеңкелі экономика мемлекеттің экономикалық дамуының өсуін бәсеңдетеді (мысалы, ЖІӨ төмендеуі, жұмыссыздықтың өсуі және т.б.). Бұл сапаны жақсарту және бейресми мекемелерді заңдастыруға бағдарлау негізінде заңды және мемлекеттік басқару қажеттілігін анықтайды.

Түйін сөздер. Аймақтық экономика, өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуы, көлеңкелі сектор.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2018-3-24-27>

Қазақстан тәуелсіздікті алғаннан кейін жас мемлекеттің даму тарихындағы маңызды оқиға болды. Содан бері ел экономикасының әлемдік қауымдастыққа белсенді интеграциясы басталды, ол халықаралық тәжірибеде қабылданған индикаторлар жүйесіне көшуді талап етті және ұлттық экономиканың жұмыс істеу нәтижелерін сипаттады. Елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының ішкі индикаторларын әлемнің экономикалық қоғамдастықтарымен салыстырудың объективті қажеттілігіне байланысты болды.

Сонымен қатар, нарықтық экономиканың қалыптасуы бірқатар теріс құбылыстар мен процестерге себеп болды. Солардың бірі - елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына, сондай-ақ мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігіне әсер ететін көлеңкелі экономикалық қызметтің дамуы.

Экономикалық тәжірибеде «көлеңкелі экономиканың» тұжырымдамасы көп қырлы болып табылады және зерттеушілердің пікірі бойынша, кез-келген қызмет түрін - үй шаруашылығындағы жеке кәсіптен кәсіпкерліктің әртүрлі нысандарына дейін қамтиды. Көлеңкелі экономика - қоғам, мемлекет және экономика үшін қойылған проблемалардың бірі. Көлеңкелі экономиканың әсері өндіріс процестерінің барлық сатыларына және ресурстардың қайта бөлінуіне әсер етеді, аймақтың экономикалық тұтастығын бұзады және барлық деңгейдегі бюджеттердің кірістерін төмендетеді. Көлеңкелі экономикалық қызмет тек қана ресми айналымнан ресурстарды алу арқылы ғана емес, сонымен қатар статистикалық, қаржылық, салықтық есептерді бұрмалау және экономиканың ашықтығын азайту жолымен жүреді. Көлеңкелі айналымда үлкен қорлар шоғырланған, заңдастырылған болса, экономикалық өсу үшін резервке айналуы мүмкін. Көлеңкелі экономикаға қарсы әрекет студия маңыздылығы Қазақстанның мемлекеттік деңгейінде мойындалады.

Көптеген елдерде заңсыз қызметтен алынған кірістер экономикалық дамудың жетістіктері ретінде қарастырылмаған гуманитарлық тұрғыдан тұрады. Бұл кірістер жалпы ішкі өнімге (бұдан әрі - ЖІӨ) кірмейді және мемлекеттің табысын арттыру үшін резерв ретінде қарастырыла алмайды. Қазақстанда заңсыз қызметтің мөлшерін бағалау ЖІӨ-ге кірмейді. [2,3]

Көптеген зерттеушілер Қазақстандағы көлеңкелі экономиканың өзектілігін мойындайды. Көлеңкелі экономиканың белсенді кеңеюі, сарапшылардың 65% -ы айтуынша ауыспалы жағдайдағы елдерде бұл мәселе көбінесе ұлттық сипатқа ие болады. 33,8% экономикадағы көлеңкелі айналымның өсуі үшін қолайлы жағдайлар жабық экономикада екендігін және тек 5% -ның бұл сектордың экономикалық басқарудың ашық немесе либералды түрімен ең дамыған деп санайды.

Бүгінгі күні көлеңкелі экономикаға қарсы тұрудың кешенді көзқарасы жоқ, тек оның жеке көріністеріне қарсы күрес жүргізілуде. Әрине көлеңкелі айналым көлемінің төмендеуі маңызды міндет болса да, кез келген тәсілмен жүзеге асырыла алмайды.. Кәсіпкерлікке әкімшілік қысым көрсетуді күшейту, экономикалық белсенділікті бақылайтын агенттіктердің өкілеттіктерін кеңейту экономикалық өсімді айтарлықтай баяулатуы мүмкін. Шаруашылық субъектілеріне селективті реттеуші әсер етуді қамтамасыз ету қажет. Экономиканы мемлекеттік реттеудің белгілі бір тетіктерінің жетілмегендігін көрсететін көлеңкелі экономиканың индикативті функциясына назар аудару керек.

Қазақстанда көлеңкелі экономиканың дамуының негізгі себептерінің қатарында: елдегі жалпы әлеуметтік-экономикалық жағдай, жоғары жұмыссыздық, қылмыс, өмір сүру сапасының төмен деңгейі; кәсіпкерлікті дамыту үшін нормативтік-құқықтық базаның жеткіліксіздігі, сондай-ақ салық заңнамасының жетілмегендігі; бақылау және аудит және құқық қорғау органдарының тиімділігі төмен.

Сарапшылардың пікірінше, бейресми сектордың өсуі негізінен сыбайлас жемқорлықпен байланысты - респонденттердің 66,3%. Сонымен қатар, сарапшылардың 42,5% -ы көлеңкелі экономиканы сақтау мен дамытуға мүдделі саяси элита деп санайды.

Көлеңкелі экономикадан пайда алу көздері ретінде төмендегі бағыттарды атап өтуге болады: транзакциялардың негізгі бөлігі заңмен жүзеге асырылатын капиталдың, шикізаттың және энергетикалық ресурстардың экспорты, бірақ айырмашылығы мен тиісті табысы делдалдық компанияларға төленеді; экономиканың барлық салаларында тіркелмеген шаруашылық қызметті (көптеген жағдайларда лицензиясыз), ол ресми статистикаға сәйкес табысы күнкөрістің ең төменгі деңгейінен айтарлықтай төмен халықтың кең қабатының өміршеңдігін көрсетеді; шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы қарыздар мен бюджетке төленбеген төлемдер: тұтыну тауарларын заңсыз өндірумен айналысады (алкогольдік ішімдіктер, темекі өнімдері, дәрі-дәрмектер, контрабандалық жолмен маркетинг және акциз маркаларын сату және басқалар). Зерттеудің қорытындысы бойынша, осы топта заңсыз айналымы келесі салаларда жүзеге асырылады: тұтыну тауарларын (алкогольді ішімдіктер, темекі өнімдері, медицина-дәрі-дәрмек және т.б.) заңсыз айналымы - 62,5% сарапшылардың пікірінше. Кейінгі орындарға акциз маркаларын (6,3%), бензин мен дизель отынын (6,3%) және алтын мен бағалы металдарды -3,8% заңсыз сатылады. Қылмыстық көздерден есірткі бизнесі (сарапшылардың 17,5% -ы), қару-жарақ саудасы (2,5%), рәкет және т.б.

Қазақстандағы көлеңкелі экономиканың ең дамыған нысандарының бірі қаржы-несиелік салада «экономикалық жүйені ырықтандыруға» байланысты қылмыс болып табылады және екі деңгейге бөлінеді: қаржы және несие мекемелеріне қатысты қаржылық бұзушылықтар - қаржылық құжаттардың жасалуы, шетелдік серіктестермен жалған келісімшарттар және т.б. ; бұл сектордың ұйымдарының заңсыз қызметіне, онда шексіз опциялар бар - анық шығынды жобаларды қаржыландыруға, «бонус» беру арқылы ақша қаражаттарына ақшалай қаражат аудару, көбінесе қаржы-несие мекемелерінің қызметкерлері болып табылатын делдалдарға. Өтемақы сомасы әдетте «сыйақы» көлемінен 3,5% -дан 10% -ға дейін; қаржылық пирамидалардың құрылысы, жалған банкроттық (біреуі - жоғалтушы объектіні мүдделі тұлғаларға беру үшін мәжбүрлеп банкроттық), клиенттердің ақшасын пайдалану (3-4 күн ішінде әдейі төлемдерді кешіктіру), алаяқтық. [1]

Қаржылық алаяқтықтың жанама себебі салық салудың жоғары деңгейі болып табылады. Барлық дамыған елдерде салықтық жеңілдіктің ЖІӨ-нің абсолюттік лимиті 45-50% -ды құрайды. Жоғары ставкалар бойынша, салықтан жалтару басталады, бұл бюджеттің кірістерінің төмендеуіне әкеледі. 2005-2009 жылдары салық түсімдерінің үлесі ЖІӨ-нің 60-65% деңгейінде болды. Кәсіпорындардан түсетін пайда 45-60% -ды құрады, онда сарапшылардың пікірінше, өндіріс қызметі ынталандырудан айырылып, заңсыз өндіріс арнасына берілді.

«Көлеңкелі секторды» шектеу жөніндегі шараларды іске асыру жүйелі түрде жүргізіліп, әлеуметтік-экономикалық өмірдің барлық салаларына әсер етуі керек. Мұндай көзқарас көлеңкелі секторды жоюға арналған арнайы мемлекеттік бағдарламасыз жүзеге асырыла алмайды, ол тиісті оң жақтық өрісті қалыптастыруды талап етеді (Салықтық заңнаманың өзгеруі ЖІӨ-нің 25-30% дейін азайтуға, «көлеңкелі капитал» репатриациясын заңдастыру бойынша заңнамалық және нормативтік актілердің жиынтығын қабылдауға бағытталған, лицензияланбаған қызметке қарсы күресті күшейту шаралары); қажетті құрылымдық және институционалдық өзгерістерді енгізу,

осы қызметті бақылайтын мемлекеттік және құқық қорғау органдарының құрылымында қосымша бөлімшелер құру (Қазақстан Республикасы Қауіпсіздік Кеңесі, Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі, Қазақстан Республикасы Экономика министрлігі, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік кіріс министрлігі, құқық қорғау органдары және т.б.); экономикалық қылмыстар үшін қатаң шаралар қолдану; заңсыз (қылмыстық емес) капиталды амнистиялау және кедейлікті төмендету бағдарламасын іске асыру; қосымша жұмыс орындарын құру; белсенді идеологиялық үгіт.[4]

Қорытынды: Қазақстанның экономикалық өсуі көлеңкелі белсенділікті жалғастырмауы керек. Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігіне қатер төндіретін көлеңкелі экономиканың өсуіне белсенді қарсы тұру барысында қазақстандық қоғамның сау күштері қатысуы керек. Экономикалық және әлеуметтік әл-ауқат пен тұрақтылыққа, қолайлы жағдайлар, өмір сүру мен бизнеске қол жеткізу көлеңкелі белсенділіктің төмендеуіне алып келеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1.Кулекеев Ж.А. Теневая экономика в Казахстане // Экономика Казахстана. -1997. -№1. –С. 76-77.
- 2.Бурлибаева А. «Теневая» экономика: принципы, факторы и приоритеты в ограничении // Саясат- Policy. -2006. -№5. -С. 47-49.
- 3.Әлімбаев Г. Объективные индикаторы экономической трансформации: позитивные и негативные тенденции в развитии экономики и общественной системы// Саясат. - 2007. -№1. -С. 85-89
- 4.Уровень жизни населения в Казахстане // Статистический сборник. -Алматы, 1999. -19б.

А.Т. Ерумбаев

Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Влияние теневой экономики на динамику показателей регионального социально-экономического развития Казахстана

Аннотация. В статье обосновано влияние теневой экономики на динамику агрегированных показателей регионального социально-экономического развития в Казахстане. Доказано, что в условиях выполнения субъектами теневых экономических отношений преимущественно функций институционального новаторства мезоэкономические показатели характеризуются положительной динамикой (снижение уровня безработицы, приток капитала, увеличение совокупных расходов и др.), в условиях выполнения субъектами теневых экономических отношений преимущественно функций институциональной конкуренции и консервации мезоэкономические показатели характеризуются понижательной динамикой (усиление межрегиональной дифференциации, отток высококвалифицированных работников, снижение объема частных инвестиций, сокращение доходов бюджета и др.). Также теневая экономика замедляет рост экономического развития государства (снижение ВВП, рост безработицы и т.д.). Это определяет необходимость законного и публичного управления на основе повышения качества и его ориентацию на легализацию неформальных институтов.

Ключевые слова. Региональная экономика, социально-экономическое развитие региона, теневой сектор.

A.Yerumbayev

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The influence of the economy on the dynamics of indicators of the regional socio-economic development of Kazakhstan

Abstract. The article substantiates the influence of the underground economy on the dynamics of aggregated indicators of regional social and economic development in Kazakhstan. It has been proved that under the conditions of the subjects of economic relations primarily performing the functions of institutional innovation, mesoeconomic indicators are characterized by positive dynamics (decrease in the unemployment rate, capital inflow, increase in aggregate expenditures, etc.), in conditions of subjects of underground economic relations primarily functions of institutional competition and conservation of mesoeconomic indicators are characterized by a downward trend (increased interregional differentials the outflow of highly skilled workers, the reduction of private investment, the reduction of budget revenues, etc.). Also, the economy slows down the growth of the state's economic development (for example, GDP decreases, unemployment grows, etc.). This determines the need for lawful and public management on the basis of increasing quality and its orientation to the legalization of informal institutions.

Key words. Regional economy, social and economic development of the region, underground sector.

References

- 1.Kulekeyev Zh.A. Tenevaya ekonomika v Kazakhstane [The shadow economy in Kazakhstan], Ekonomika Kazakhstana[Economy of Kazakhstan], (1), 76-77(1997). [in Russian]
- 2.Burlibaeva A. «Tenevaya» ekonomika: printsiypi, faktoryi i prioritetyi v ogranichenii [Shadow economy: causes, factors and priorities in limiting], Sayasat-Policy, (5), 47-49(2006) [in Russian]
- 3.Alimbayev G. Obyektivnyye indikatory ekonomicheskoy transformatsii: pozitivnyye i negativnyye tendentsii v razvitiі ekonomiki i obshchestvennoy sistemy [Objective indicators of economic transformation: positive and negative trends in the development of the economy and the social system], Sayasat, (1), 85-89 (2007) [in Russian]
- 4.Uroven zhizni naseleniya v Kazakhstane [The standard of living of the population in Kazakhstan], Statisticheskii sbornik, Almaty, 1999. [in Russian]

Автор туралы мәлімет:

Ерумбаев А. – магистрант 1 курса по специальности «6М050600-Экономика», Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Yerumbayev A.– Master degree student by specialty «6M050600-Economics» L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.